प्रथमः पाठः
१

भारतभूवन्दना

(चतुर्थी विभक्तिः)

(प्रस्तुतपाठे पुण्यभारतभूमेः वन्दनं कृतमस्ति। भारतस्य नद्यः,पर्वताः, वनानि एव न अपितु प्रत्येकं कणः अपि रमणीयः प्रेरकश्च अस्ति। भारतभूः मातृवत् अस्मभ्यं सर्वं ददाति अतः आदौ एताम् आराधयामः।)

मातृभूमे! नमो मातृभूमे ! नमः ।
मातृभूमे! नमो मातृभूमे ! नमः ।।
तव गिरिभ्यो नमस्ते नदीभ्यो नमः ।
तव वनेभ्यो नमो जनपदेभ्यो नमः ।। १ ।।
मातृभूमे ....

तव कणेभ्यो नमस्ते अणुभ्यो नमः।
मातृभूमे! नमो मातृभूमे ! नमः ।। २ ।।
मातृभूमे ....

प्राणदे! त्राणदे! देवि! शक्तिप्रदे!
ऋद्धिदे! सिद्धिदे! भुक्तिमुक्तिप्रदे! ।। ३ ।।
मातृभूमे ....

सर्वदे! सर्वदा देवि! तुभ्यं नमः ।
मातृभूमे! नमो मातृभूमे! नमः ।। ४ ।।
मातृभूमे ....

भावार्थः – भारतमातः! वयं त्वां प्रणमामः ।तव पर्वतेभ्यः अस्माकं नमस्कारः ।तव नदीभ्यः अस्माकं नमांसि ।भवत्याः वनेभ्यः जनपदेभ्यः, कणेभ्यः, सूक्ष्मेभ्यः अणुभ्यःच मम सादरं प्रणामाः । हे प्राणदायिनि! हे रक्षणकर्त्रि! हे शक्तिदात्रि ! हे समृद्धिदात्रि ! हे सिद्धिदात्रि ! भोगमोक्षप्रदायिनि मातृभूमे !तुभ्यं अस्माकं प्रणामाः ।भो देवि! सर्वदा भवत्यै अस्माकं सादरं वन्दनानि ।

शब्दार्थः

शब्दः	सरलार्थः	हिन्दी अर्थ
नमः	नमस्कारः	नमस्कार
तव	भवत्याः	तुम्हारे
गिरिभ्यः	नगेभ्यः	पर्वतों को
नदीभ्यः	सरिद्भ्यः	नदियों को
वनेभ्यः	अरण्येभ्यः	वनों को
जनपदेभ्यः	मण्डलेभ्यः	जिलों को
कणेभ्यः	अंशेभ्यः	कणों को
अणुभ्यः	सूक्ष्मकणेभ्यः	अणुओं को
प्राणदे !	प्राणदात्रि !	प्राण देने वाली
त्राणदे !	रक्षणकर्त्रि !	रक्षा करने वाली
शक्तिप्रदे !	बलदायिनि !	शक्ति प्रदान करने वाली
ऋद्धिदे !	समृद्धिदायिनि !	सम्पन्नता देने वाली
सिद्धिदे !	सफलतादात्रि !	पूर्णता देने वाली
भुक्तिमुक्तिप्रदे !	भोगमुक्तिदायिनि !	भोग और मुक्ति देने वाली
सर्वदे !	सर्वदात्रि !	सब कुछ देने वाली
सर्वदा	सदैव	सदा
तुभ्यम्	तव कृते	तुमको

अभ्यासः

१. निम्नलिखितशब्दानाम् उच्चारणं कुरुत –

नदीभ्यो	जनपदेभ्यो	त्राणदे	शक्तिप्रदे
ऋद्धिदे	सिद्धिदे	भुक्तिमुक्तिप्रदे	मातृभूमे

२. एकवाक्येन उत्तरत –

(क) पाठानुसारेण कविः कां नमस्करोति ?

(ख) प्राणदात्री का अस्ति ?

(ग) मातृभूमेः केभ्यः भागेभ्यः नमः ?

(घ) मातृभूमिः किं किं ददाति ?

३. मञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत –

त्राणदे , नमः, अणुभ्यः , भुक्तिमुक्तिप्रदे

(क) मातृभूमे ! नमो मातृभूमे !.................................. ।

(ख) ऋद्धिदे ! सिद्धिदे !... ।

(ग) प्राणदे !................................देवि ! शक्तिप्रदे ।

(घ) तव कणेभ्यो नमस्ते .... नमः ।

४. रेखाङ्कितपदानि अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत –

(क) <u>कणेभ्यः</u> नमस्ते ।

(ख) मातृभूमिः <u>प्राणदात्री</u> अस्ति ।

(ग) <u>अणुभ्यः</u> नमः ।

(घ) <u>भारतभूमिः</u> शक्तिप्रदात्री अस्ति ।

५. चित्राणाम् आधारेण चतुर्थीविभक्तेः रूपाणि ज्ञात्वा रिक्तस्थानानि पूरयत –

अतिथिः **छात्राय** पारितोषिकं ददाति ।

(क)

अतिथिः **छात्रायै** पारितोषिकं ददाति ।

(ख)

अतिथिः **नर्तक्यै** पारितोषिकं ददाति ।

(ग)

यथा– युवकः	युवकाय	बालिका	बालिकायै	नर्तकी	नर्तक्यै
मयूरः	....	छात्रा	....	जननी	....
सैनिकः	....	महिला	....	भगिनी	....
बालकः	....	स्थालिका	....	लेखनी	....
नायकः	....	अभ्यासपुस्तिका	....	नगरी	....

६. कोष्ठके प्रदत्तस्य शब्दस्य शुद्धं रूपं लिखत -

यथा - पिता निर्धनाय **धनं** ददाति। (निर्धनः)

(क)	माता ....धनं ददाति।	(पुत्रः)
(ख)	जिज्ञासुः ज्ञानस्य ....समयं ददाति।	(अर्जनम्)
(ग)	तरुणः ....पुस्तकानि ददाति ।	(मित्रम्)
(घ)	जनकः ....शाटिकां ददाति ।	(जननी)
(ङ)	....नमः ।	(सूर्यः)
(च)	....नमः ।	(शिक्षिका)

७. चतुर्थी विभक्तिं प्रयुज्य नूतनवाक्यानि रचयत -

(क) .... ।

(ख) .... ।

(ग) .... ।

(घ) .... ।

(ङ) .... ।

८. चतुर्थीविभक्तेः रूपाणि लिखत -

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा-	ग्रामाय	ग्रामाभ्याम्	ग्रामेभ्यः
	कृषकाय	....	....
	वित्तकोषाय	....	....
यथा-	वाटिकायै	वाटिकाभ्याम्	वाटिकाभ्यः
	पाकशालायै	....	....
	मालायै	....	....
यथा-	अङ्गुल्यै	अङ्गुलीभ्याम्	अङ्गुलीभ्यः
	भगिन्यै	....	....
	पितामह्यै	....	....

९. रेखाङ्कितपदं द्विवचने बहुवचने च परिवर्त्य रिक्तस्थाने वाक्यं लिखत -

यथा - गुरुः <u>शिष्याय</u> ज्ञानं ददाति। गुरुः <u>शिष्याभ्यां</u> ज्ञानं ददाति। गुरुः <u>शिष्येभ्यः</u> ज्ञानं ददाति।

(क) पीयूषः <u>मित्राय</u> पुस्तकं ददाति। ....

(ख) पितामही <u>पौत्राय</u> चाकलेहं ददाति। ....

(ग) अध्यापकः <u>छात्रायै</u> गृहकार्यं ददाति। ....

(घ) स्वामी <u>सेविकायै</u> कार्यं वदति। ....

(ङ) अहं <u>तस्मै</u> परामर्शं वदामि। ....

योग्यता-विस्तारः

सादरं समीहताम् वन्दना विधीयताम्
श्रद्धया स्वमातृभू-समर्चना विधीयताम् ।।

आपदो भवन्तु वा, विद्युतो लसन्तु वा
आयुधानि भूरिशोऽपि मस्तके पतन्तु वा
धीरता न हीयतां, वीरता विधीयताम्
निर्भयेन चेतसा पदं पुरो निधीयताम् ।।

।। सादरं .... ।।

प्राणदायिनी इयं त्राणदायिनी इयं
शक्तिमुक्तिभक्तिदा सुधाप्रदायिनी इयम्।
एतदीयवन्दने सेवनेऽभिनन्दने
साभिमानमात्मनो जीवनं प्रदीयताम् ।।

।। सादरं .... ।।

(श्रीवासुदेवद्विवेदी शास्त्री)

अध्यापकाय निर्देशः -

। अध्यापकः प्रदत्तगीतस्य सस्वरवाचनं कारयेत्।